

Náboženstvo a cirkev po roku 1989 na Slovensku¹

Mária Homišinová – Štefan Šutaj

Cieľom uvedeného príspevku bude prezentovať empirické výsledky z terénneho výskumu, ktorý Spoločenskovedný ústav SAV realizoval v radoch príslušníkov etnických minorít žijúcich na Slovensku. Z hľadiska objektu výskumu vyberáme výskumné zistenia, týkajúce sa príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku, z hľadiska obsahového zamerania sa koncentrujeme na analýzu otázok religiozity v korelácii s ďalšími relevantnými otázkami.

O výskume

Empirický výskum bol realizovaný v rámci riešenia Štátneho programu výskumu a vývoja v rokoch 2003 – 2005 pod názvom „Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti“.

Cieľom projektu bola analýza národnostnej problematiky Slovenska doplnená o aktuálne výsledky sociologicko-sociálnopsychologického a historického výskumu, realizovaného v roku 2004.

Objektom výskumu boli príslušníci majority (Slováci žijúci prevažne v národnostne zmiešaných oblastiach) a siedmich minoritných etnických spoločenstiev žijúcich na Slovensku: Česi, Maďari, Nemci, Rómovia, Rusíni, Ukrajinci, Židia.

Veľkosť výskumného súboru bola celkom 1280 respondentov, t. j. po 160 respondentov spomedzi príslušníkov majority a každej z minorít. Objekt výskumu tvorili zástupcovia inteligencie majority a minorít.

Pri výbere výskumnej vzorky bol uplatnený kvótny výber z hľadiska veku respondentov.

Hlavnou metódou výskumu bol širokokoncipovaný dotazník. Pre účastníkov výskumu boli distribuované dve mutácie dotazníkov:

- verzia dotazníka pre Slovákov pochádzajúcich z národnostne zmiešaných oblastí,
- verzia dotazníka pre minority.

Vo výskume boli vyčlenené nasledovné tematické okruhy, ktoré tvorili obsahové zameranie výskumu:

- identifikačné znaky osoby, rodiny a domácnosti,
- etnická identita (etnicita) (uvedomenie etnicity, otázky jazyka, školstva a kultúry),
- medzietnické vzťahy (história a súčasnosť),

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia projektu Spoločenskovedného ústavu SAV APVV-51-047505 – Maďarská menšina na Slovensku v procese transformácie spoločnosti po roku 1989.

- ľudské práva, práva menšín, perspektívy vývoja etnických spoločností,
- aktuálne otázky verejného (v rámci neho aj národnostného) a politického života.

Výsledky

V dôsledku tematického zamerania príspevku interpretujeme nasledovné empirické ukazovatele:

- náboženské vyznanie respondentov Maďarov – vzťah k pohlaviu, veku a vzdelaniu,
- náboženské vyznanie ako hodnota,
- náboženské vyznanie a rozvoj etnickej identity,
- sloboda náboženského vyznania,
- dôvera v cirkvi.

V snahe preniknúť hlbšie do problematiky sme uskutočnili analýzy objasňujúce súvislosti, vzťahy medzi vybranými empirickými ukazovateľmi náboženského vyznania a identifikačnými znakmi respondenta, ako aj ďalšími relevantnými znakmi.

Výsledky prezentujeme v podobe frekvenčných údajov (percentuálne zastúpenie odpovedí) a priemerných hodnôt podľa typu použitej škály v konkrétnom ukazovateli (otázke). Pre určenie súvislostí, vzťahov medzi premennými sme aplikovali adekvátne matematicko-štatistické analýzy (frekvenčná analýza, analýza rozptylu).

Pre lepšiu prehľadnosť výsledky predkladáme v grafickej podobe na histogramoch (stĺpcových diagramoch) a polygónoch (spojnicových grafoch).

Náboženské vyznanie respondentov Maďarov – vzťah k pohlaviu, veku a vzdelaniu

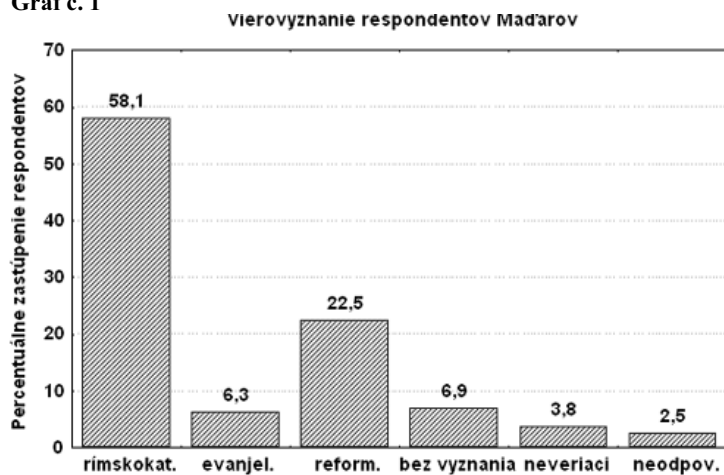
Diferenciáciu výskumného súboru Maďarov z hľadiska náboženského vyznania (ďalej vierovyznania) ilustruje graf. č. 1.

Prostredníctvom voľnej otázky sme chceli identifikovať výskumný súbor podľa vierovyznania. Po kategorizácii odpovedí sme u respondentov Maďarov identifikovali šesť variant (kategórií) odpovedí, z ktorých tri varianty potvrdzovali vzťah k cirkvi (formou identifikácie príslušnosti k cirkvi), dva varianty ho vylučovali (bez vyznania, neveriaci) a posledný variant bol „neurčitého“ charakteru (malá časť respondentov sa k otázke nevyjadřila, čo však nevylučuje príklon ku každému vytvorenému variantu).

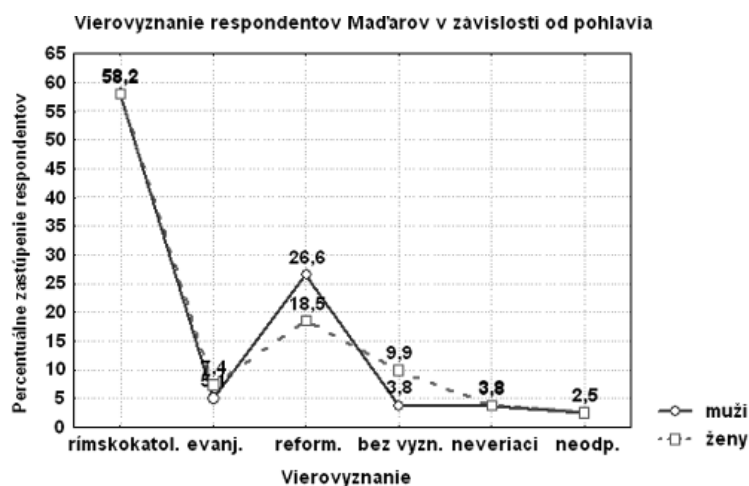
Z grafu je zrejmé, že výskumnú vzorku tvorili prevažne respondenti, ktorí sa hlásia k trom na Slovensku pôsobiacim kresťanským cirkvám: rímskokatolíckeho vierovyznania je nadpolovičná väčšina respondentov, viac ako pätina z nich sa prihlásila k reformovanej kresťanskej cirkvi a necelá desatina sa prihlásila k evanjelickej cirkvi a. v.² Celkovo sa teda

2 Podľa posledného sčítania ľudu na Slovensku (2001) je na Slovensku registrovaných 15 cirkví a náboženských spoločností. V septembri 2001 (až po sčítaní) pribudla Novoapoštolská cirkev, ktorá je šestnástou registrovanou cirkvou. Rímskokatolícka cirkev je najpočetnejšou cirkvou v Slovenskej republike, v súčasnosti má 3 708 120 príslušníkov a podiel jej veriacich na obyvateľstve je 68,9 %. Rozšírená je na celom území štátu. Má takmer 2 000 kňazov, 14 arcibiskupov a biskupov a jedného kardinála. Evanjelická cirkev a. v. na Slovensku je druhou najpočetnejšou cirkvou. Hlásia sa k nej 372 858 osôb a jej podiel na obyvateľstve je 6,9 %. Radí sa medzi protestantské cirkvi. Na jej čele stojí generálny biskup, na čele dištriktov biskupi.

Graf č. 1

Graf č. 2

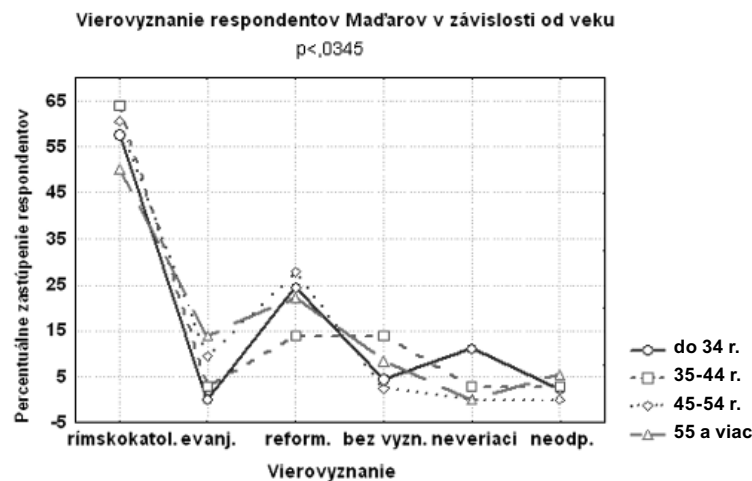

87 % respondentov Maďarov hlási ku konkrétnej cirkvi. Ich zastúpenie a aj diferenciácia podľa cirkví vo veľkej miere reprezentuje maďarskú minoritu ako celok.

Pri diferenciácii súboru podľa pohlavia sme zistili, že distribúcia odpovedí vo všetkých šiestich kategóriách sa výraznejšie nelíši, tak muži, ako aj ženy sú zastúpené v každej z nich. Analýza potvrdila miernu prevahu mužov v reformovanej kresťanskej cirkvi.

Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku je štvrtou najpočetnejšou cirkvou. Radí sa medzi protestantské cirkvi. V súčasnosti sa k nej hlási 109 735 osôb a jej podiel na obyvateľstve je 2,0 %. Táto cirkev je územne organizovaná v základnej línii seniorát – cirkevný zbor – filia. Zvláštnosťou tejto cirkvi v slovenskom kontexte je skutočnosť, že približne 80 % jej príslušníkov sa hlási k maďarskej národnosti. Reformovaná cirkev je územne rozdelená do dvoch oblastí na juhu západného a východného Slovenska (MORAVČÍKOVÁ – CIPÁR, 2003).

Graf č. 3

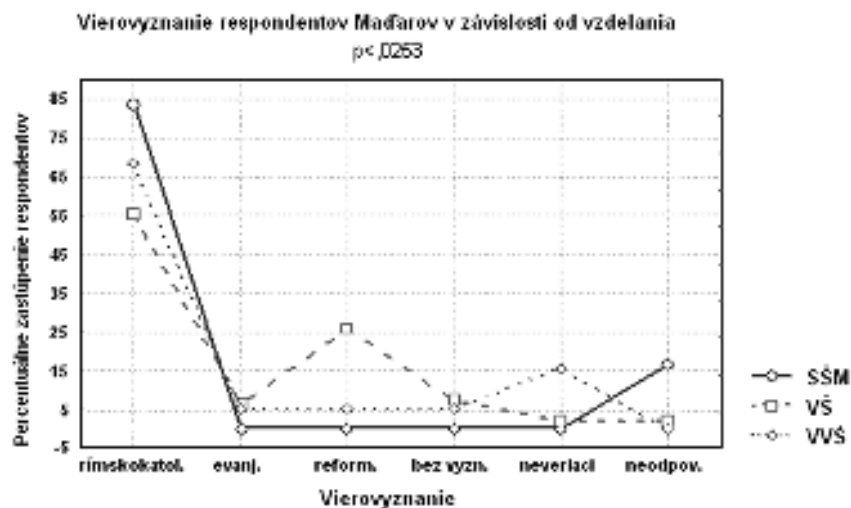

Výskumnú vzorku môžeme charakterizovať podľa veku identifikáciou štyroch vekových kategórií, ktoré boli zastúpené v takmer rovnakej miere: veková kategória do 34 rokov 28,1 %; od 35 do 44 rokov 22,5 %; od 45 do 54 rokov 26,9 %; nad 55 rokov 22,5 %.

Súvislosti medzi vekom a vierovyznaním približuje graf č. 3.

Z grafu je evidentné, že rozloženie odpovedí podľa ukazovateľa vierovyznania je vyvážené, z čoho vyplýva, že v každom variante (kategórii) ukazovateľa vierovyznania sú zastúpené všetky vekové kategórie respondentov (v mierne odlišnej miere). Snáď za zmienku stojí, že v kategóriách „bez vyznania“ a „neveriaci“ sú zastúpené mladšie vekové kategórie (do 34 rokov, od 35 do 44 rokov).

Graf č. 4

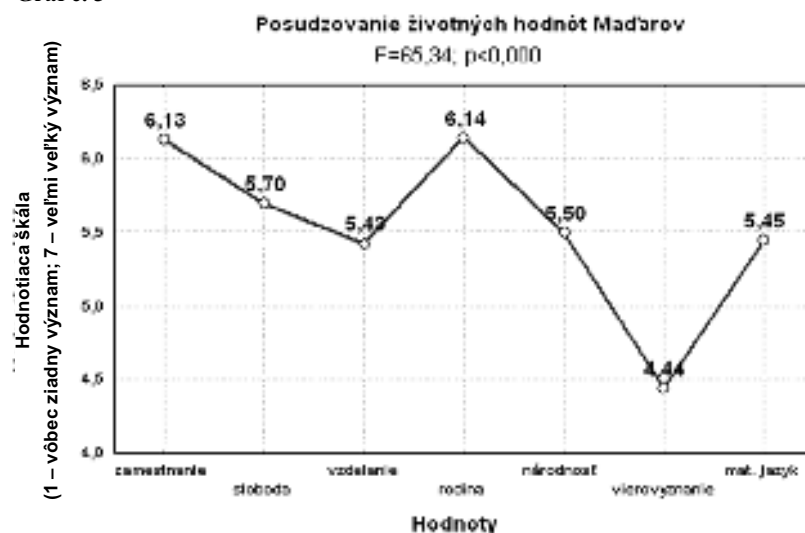
Spomínali sme, že objektom výskumu boli zástupcovia inteligencie. Z hľadiska diferenciácie vzdelania bolo rozloženie súboru nasledovné: stredoškolské vzdelanie 3,7 %; vysokoškolské vzdelanie 84,4 %; vyššie vysokoškolské vzdelanie 11,9 %. Z toho je evidentné, že 96,3 % respondentov Maďarov, teda takmer celá výskumná vzorka, boli vysokoškolsky vzdelaní príslušníci maďarskej národnosti. Analýzy vzťahu vzdelania a vierovyznania (graf č. 4) boli teda viac-menej jednoznačné, rozloženie podľa vierovyznania „určila“ táto skupina respondentov. Z hľadiska vzdelania sú však zaujímavé kategórie „neveriaci“ a „neodpovedajúci“. Hoci tieto kategórie tvoria len malé percento (6,3 %) z celého výskumného súboru (ako to vyplýva z grafu č. 1), je zaujímavé, že skupinu „neodpovedajúcich“ tvoria respondenti so stredoškolským vzdelaním a respondenti s vyšším vysokoškolským vzdelaním sa označili ako „neveriaci“.

Náboženské vyznanie ako hodnota

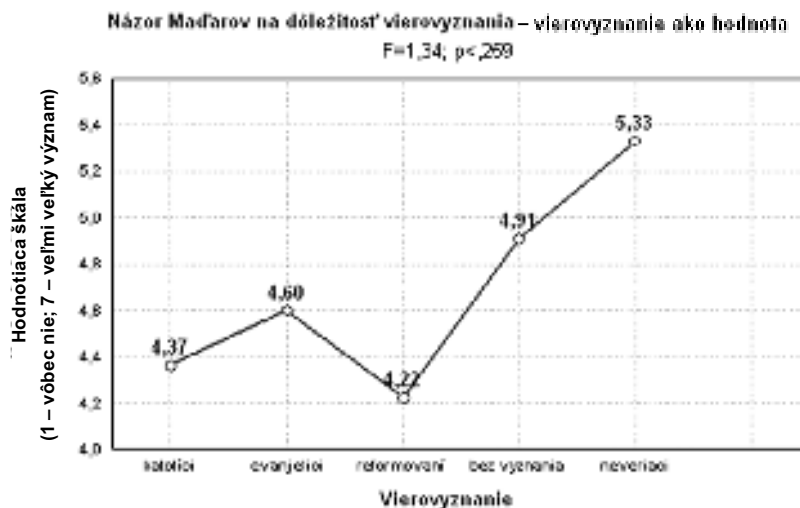
V metodike výskumu sme respondentom aplikovali otázku, zisťujúcu akú mieru dôležitosti (významu) pripisujú niektorým životným hodnotám. Vybrali sme sedem dôležitých životných hodnôt (zamestnanie, sloboda, vzdelanie, rodina, národnosť, vierovyznanie a materinský jazyk), ktorých význam respondenti posudzovali na sedembodovej numerickej škále (od 1 = vôbec žiadny význam po 7 = veľmi veľký význam) pre každú životnú hodnotu samostatne. Výsledky predkladáme na grafe č. 5.

Z grafu vyplýva, že respondenti všetky nami vymenované životné hodnoty hodnotili v kladnom poli škály, teda každá z nich má nadpriemerný význam. Najväčšiu dôležitosť prisúdili rodine a zamestnaniu, potom nasleduje sloboda, národnosť, materinský jazyk a vzdelanie (od 5,7 do 5,4). Najnižšou číselnou hodnotou ohodnotili vierovyznanie, ktorého dôležitosť oproti ostatným hodnotám pociťujú v najmenšej miere, tesne nad priemerom škály. Celkovo môžeme konštatovať, že hoci vierovyznaniu ako hodnote respondenti Ma-

Graf č. 5

Graf č. 6

ďari pripisujú nadpriemerný význam, ostatné posudzované hodnoty zastávajú v ich živote výraznejšie miesto.

V ďalších analýzach nás zaujímalo, aké je rozloženie odpovedí respondentov hodnotiacich vierovyznanie ako hodnotu vo vzťahu k tomu, akého sú/nie sú vierovyznania. Inak povedané, či identifikácia respondenta podľa vierovyznania nejakým spôsobom ovplyvňuje to, akou mierou respondent posudzuje vierovyznanie ako životnú hodnotu. Dali sme teda obidva ukazovatele do vzťahového rámca a realizovali patričnú analýzu. Výsledky názorne ilustruje graf č. 6.

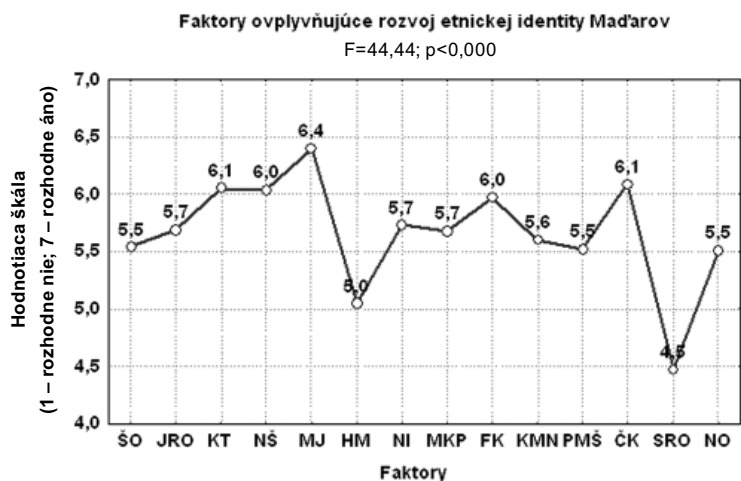
Výsledky analýzy potvrdili, že identifikácia vierovyznania výraznejšie nediferencuje vierovyznanie ako hodnotu, t. j. respondenti bez ohľadu na to, akého sú vierovyznania (rímskokatolíci, evanjelici, reformovaní) pripisujú význam vierovyznaniu ako hodnote približne v rovnakej miere (nad priemerom škály). Zaujímavosťou však je, že ďalšie dve skupiny respondentov, napriek deklarovanej absencii vzťahu k vierovyznaniu (bez vyznania) a k náboženstvu (neveriaci), prisúdili vierovyznaniu ako hodnote väčší význam. Vzhľadom na to, že ide o malé skupiny respondentov od ďalších detailnejších analýz sme upustili.

Náboženské vyznanie a rozvoj etnickej identity

Skúmanie stavu etnickej identity respondentov bola tematická oblasť, ktorá zaberala významné miesto v metodike výskumu. Okrem iného nás zaujímalo, ktoré faktory a v akej miere determinujú rozvoj etnickej identity u príslušníkov etnických minorít. Otázka v dotazníku predložila respondentom na posúdenie 14 faktorov, ktorých vplyv hodnotili na sedembodovej hodnotiacej škále (každý faktor samostatne) od 1 – rozhodne nie, 7 – rozhodne áno. Medzi jednotlivé faktory ovplyvňujúce rozvoj etnickej identity sme zaradili aj „náboženské obrady vykonávané v jazyku menšiny“. Výsledky ilustruje graf č. 7.

Ako z grafu vyplýva, všetky nami ponúknuté faktory respondenti Maďari považujú za determinatívne činitele rozvoja etnickej identity. Hoci sa ich vplyv podľa hodnôt na

Graf č. 7

Legenda ku grafu:

ŠO – štátne orgány	MKP – masovokomunikačné prostriedky
JRO – jednotnosť rodiny	FK – lepšie finančné zabezpečenie národnostnej kultúry
KT – šírenie kultúrnych tradícií	KMN – kontakty s materským národom
NŠ – rozvoj národnostných škôl	PMŠ – podpora materského štátu
MJ – používanie materinského jazyka v rodine	ČK – čítanie kníh v jazyku menšín
HM – homogénne manželstvá	SRO – spolužitie rodín (viacgeneračné)
NI – činnosť národnostných inštitúcií	NO – náboženské obrady v jazyku menšín

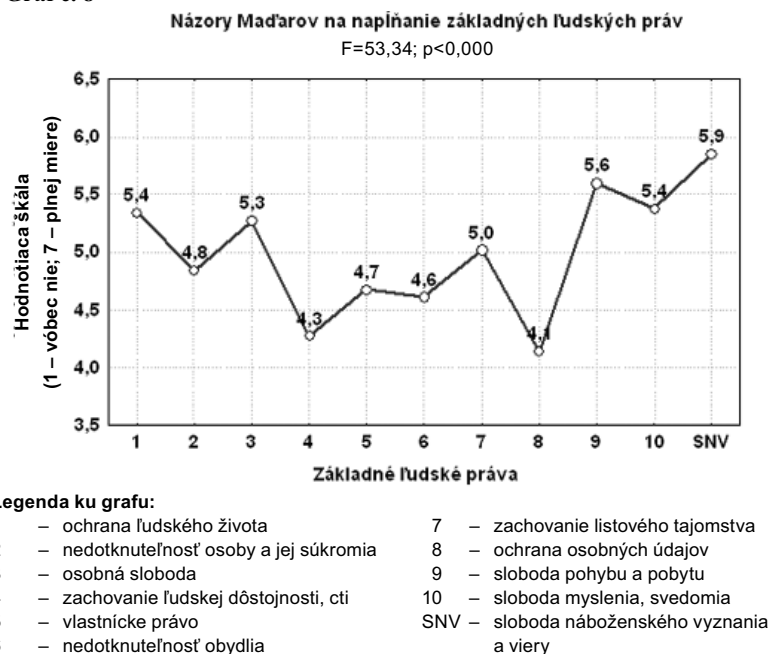
posudzovanej škále prejavuje v rôznej miere, zhodli sa v presvedčení, že tento vplyv je „nadpriemerný“, t. j. priemerné hodnoty jednotlivých faktorov sa umiestnili jednoznačne v kladnom poli škály. Za najdôležitejší faktor rozvoja etnickej identity považujú používanie materinského jazyka v rodine, v tesnej blízkosti za ním nasledujú šírenie kultúrnych tradícií a čítanie kníh v materinskom jazyku. Za najslabšie pôsobiaci faktor označili viacgeneračné spolužitie rodín, čo pravdepodobne vyplýva zo samotnej absencie, resp. ojedinelosti takého spôsobu života v súčasnosti. Faktor „náboženské obrady v jazyku menšín“ respondenti hodnotili ako jeden z dôležitých faktorov, ktorý vo významnej miere ovplyvňuje stav a rozvoj etnickej identity príslušníka maďarskej menšiny.

Pre porovnanie s ostatnými etnikami uvádzame, že pri posudzovaní uvedeného faktora sa Maďari spolu s Rusínmi ($x = 5,52$) umiestnili na 2. mieste za Ukrajincami ($x = 5,81$) žijúcimi na Slovensku. Odpovede ostatných etník sa blížila k neutrálu ($x \approx 4$), t. j. podľa nich je vykonávanie náboženských obrádov v jazyku minority slabším faktorom rozvoja etnicity.

Sloboda náboženského vyznania

S otázkou religiozity veľmi úzko súvisia garancie a podmienky slobodného prejavu svojho svetonázoru/náboženského vyznania. Zaujímalo nás, do akej miery sa podľa nich naplňujú základné ľudské práva na Slovensku, v rámci nich pochopiteľne aj právo na slobodu náboženského vyznania a viery. Otázka, ktorú sme pre zistenie uvedenej skutočnosti

Graf č. 8

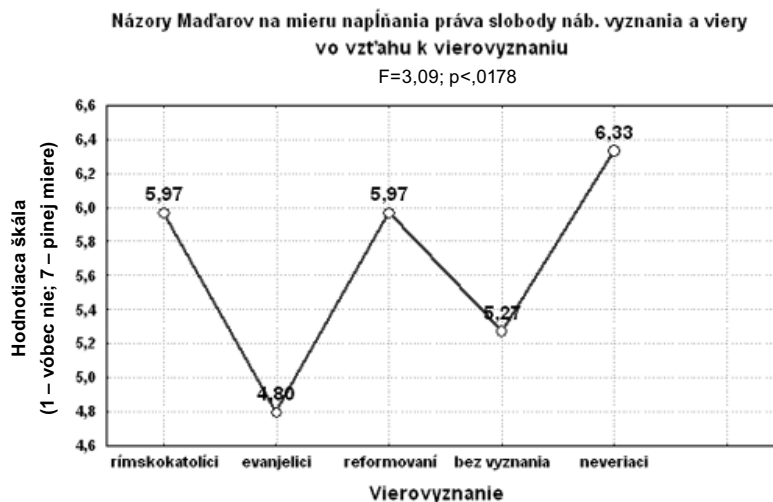
aplikovali, obsahovala všetky práva, tak ako ich menuje Listina základných ľudských práv a slobôd, ktorú SR vo svojej legislatíve ratifikovala. Respondenti opätovne na sedembodovej škále posudzovali mieru ich napĺňania. Výsledky prináša graf č. 8.

Z nameraných hodnôt vyplýva, že respondenti Maďari sú najviac skeptickí pri uplatňovaní práva na ochranu osobných údajov ($x = 4,1$) a rovnako sa domnievajú, že sú isté rezervy pri dodržiavaní práva na zachovanie dôstojnosti a cti ($x = 4,3$). Obidva tieto ukazovatele slobody prejavu vymedzili okolo stredu škály, čo znamená, že sa domnievajú, že ich uplatňovanie v praxi je len na priemernej úrovni. Naopak, vyjadrili presvedčenie, že je to práve sloboda vyznania a viery, ktorá ako jedno zo základných ľudských práv je podľa nich v najväčšej miere napĺňaná ($x = 5,9$). Z toho sa dá vydedukovať ich celková spokojnosť s uplatňovaním uvedeného práva v každodennom živote.

V porovnaní s ostatnými minoritami ešte uvádzame, že respondenti Maďari sa spolu s Rómami umiestnili na poslednom mieste ($x = 5,85$), avšak s vysokým skóre. Z hľadiska hodnotenia jednotlivých etník je právo na slobodu vierovyznania u Slovákov, Maďarov, Nemcov, Rómov, Rusínov a Ukrajincov na 1. mieste z hľadiska posudzovania všetkých základných ľudských práv; na 2. mieste u Čechov a Židov. Najvyššie skóre mali takmer zhodne Slováci a Nemci ($x = 6,19$).

Zaujímalo nás, či hodnotenie respondentov na napĺňanie práva na slobodu vyznania a viery nejakým spôsobom súvisí s identifikáciou ich vierovyznania, inak povedané, či to, akého sú respondenti Maďari vierovyznania, ovplyvňuje ich názory na uplatňovanie uvedeného práva. Dali sme teda do korelačného vzťahu obidva ukazovatele a realizovali analýzy rozptylu odpovedí (graf č. 9).

Graf č. 9

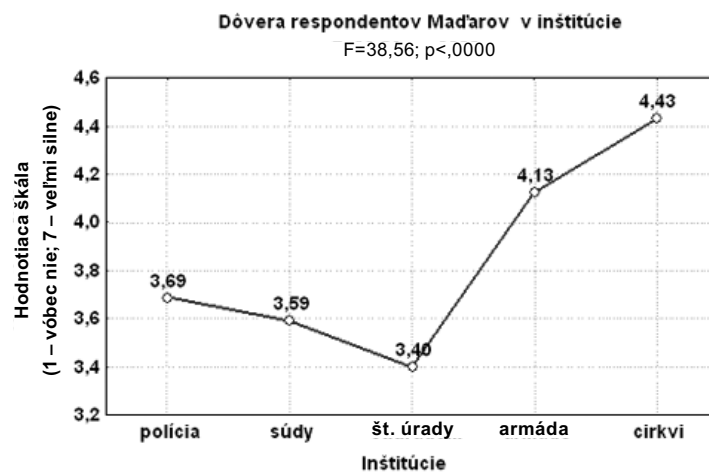
Zistili sme jednoznačnú diferenciáciu ukazovateľov, t. j. respondenti sa pri posudzovaní tohto práva významne líšili podľa toho, akého boli vierovyznania. Kým rímskokatolíci a zástupcovia reformovanej kresťanskej cirkvi vyjadrili celkovú spokojnosť s uplatňovaním práva slobody vyznania a viery, miera spokojnosti u evanjelikov je výrazne nižšia (viac ako hodnota jedného bodu na škále). Zaujímavosťou je, že je to práve skupina neveriacich, ktorí sú najviac presvedčení o vysokej miere naplňania slobody vyznania a viery.

Dôvera v cirkvi

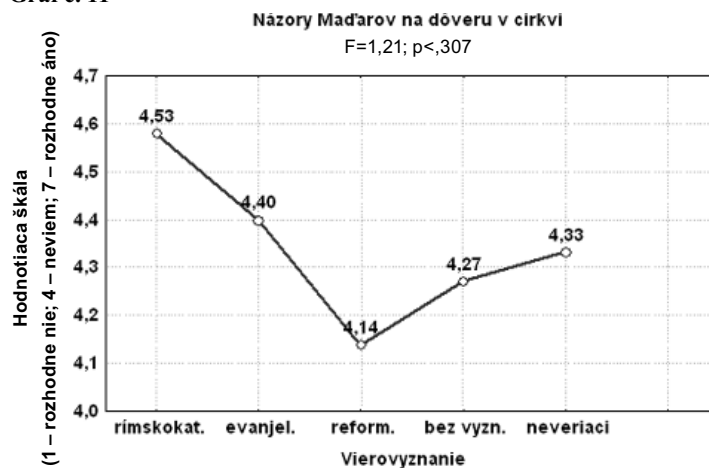
V súvislosti s transformáciou slovenskej spoločnosti a procesmi demokratizácie nás zaujímalo, akú dôveru prejavujú príslušníci jednotlivých etník k dôležitým inštitúciám, ktoré demokratizáciu spoločnosti majú zabezpečovať. Vytipovali sme teda inštitúcie: polícia, súdy, štátne orgány, armáda, cirkev a žiadali sme respondentov o zhodnotenie ich dôveryhodnosti. Dôveru v inštitúcie sme merali na numerickej škále od 1 – 7, pričom 1 znamenala nijakú dôveru, 7 veľmi silnú dôveru. Výsledky miery dôveryhodnosti prinášame prostredníctvom grafu č. 10.

Celkovo môžeme konštatovať, že dôvera respondentov Maďarov vo vymenované inštitúcie sa nachádza na priemernej úrovni hodnotiacej škály, z čoho vyplýva, že k uvedeným inštitúciám respondenti Maďari prejavujú len čiastočnú dôveru. Pri detailnejšom pohľade na grafe rozoznávame dve skupiny inštitúcií, ktorým respondenti prisúdili približne rovnakú mieru dôvery. Prvej skupine inštitúcií (tvoria ju polícia, súdy a štátne orgány) však respondenti prisúdili menšiu dôveru ako skupine druhej (armáda a cirkev), v ktorej dominuje cirkev. Cirkev sa teda respondentom Maďarom javí ako najviac dôveryhodná inštitúcia, avšak musíme vziať do úvahy, že miera tejto dôveryhodnosti je len na úrovni „nadpriemernej“ dôvery.

Graf č. 10

Graf č. 11

Tak ako v predchádzajúcich analýzach nás zaujímalo, aká je distribúcia odpovedí respondentov z hľadiska ich vierovyznania, teda ako sa rozložili odpovede pri posudzovaní dôveryhodnosti cirkvi podľa toho, akého sú vierovyznania. Výsledky ilustruje graf č. 11.

Sumarizácia výsledkov

Hoci diferencovanosť odpovedí nie je štatisticky významná, predsa len pozorujeme mierne odchýlky v posudzovaní dôveryhodnosti cirkvi podľa vierovyznania respondentov. Sú to predovšetkým zástupcovia reformovanej kresťanskej cirkvi, ktorí podľa našich zistení prejavujú najnižšiu mieru dôvery v uvedenú inštitúciu ($x = 4,14$). Najväčšiu dôveru

cirkvi ako inštitúcii deklarovali rímskokatolíci (pripomínáme však, že miera rozdielnosti odpovedí je v rozmedzí len pol bodu na škále).

Záver

V príspevku sme venovali pozornosť prezentácii empirických výsledkov týkajúcich sa otázok religiozity, ktoré sme realizovali na výskumnej vzorke Maďarov žijúcich na Slovensku v rámci naposledy uskutočneného terénneho sociologicko-sociálnopsychologického výskumu (2004) Spoločenskovedným ústavom SAV v Košiciach.

Tematicky sme vyčlenili päť oblastí (náboženské vyznanie respondentov Maďarov – vzťah k pohlaviu, veku a vzdelaniu; náboženské vyznanie ako hodnota; náboženské vyznanie a rozvoj etnickej identity; sloboda náboženského vyznania; dôvera v cirkev), v ktorých sme následne realizovali potrebné analýzy. V závere príspevku stručne sumarizujeme výsledky analýz podľa vyčlenených tematických oblastí.

Výskumnú vzorku tvorili respondenti Maďari, zástupcovia inteligencie, približne v rovnakom zastúpení podľa rodu, ktorí sú rímskokatolíckeho vierovyznania (nadpolovičná väčšina respondentov), príslušníci reformovanej kresťanskej cirkvi (viac ako pätina z nich) a evanjelici a. v. (necelá desatina). Celkovo 87 % respondentov Maďarov sa hlási k náboženskému spôsobu života. Z hľadiska veku boli vo výskume zastúpené štyri vekové kategórie takmer v rovnakej miere.

Pri posudzovaní životných hodnôt najväčšiu dôležitosť prisúdili rodine a zamestnaniu, potom nasleduje sloboda, národnosť, materinský jazyk a vzdelanie. Vierovyznanie ako hodnota zastáva posledné miesto v ich hierarchii, avšak prisudzujú mu dôležitý význam (na nadpriemernej úrovni posudzovania). Identifikácia respondenta podľa vierovyznania výraznejšie nediferencuje vierovyznanie ako hodnotu, t. j. respondenti bez ohľadu na to, akého sú vierovyznania, približne v rovnakej miere pripisujú význam vierovyznaniu ako životnej hodnote.

Za najdôležitejší faktor rozvoja etnickej identity považujú respondenti Maďari používanie materinského jazyka v rodine. Za najslabšie pôsobiaci faktor označili viacgeneračné spolužitie rodín. Faktor „náboženské obrady v jazyku menšín“ respondenti hodnotili ako jeden z dôležitých faktorov, ktorý vo významnej miere ovplyvňuje stav a rozvoj etnickej identity príslušníka maďarskej menšiny.

Respondenti Maďari sú najviac skeptickí pri uplatňovaní práva na ochranu osobných údajov a rovnako sa domnievajú, že sú isté rezervy pri dodržiavaní práva na zachovanie dôstojnosti a cti. Na druhej strane vyjadrili presvedčenie, že je to práve sloboda vyznania a viery, ktorá ako jedno zo základných ľudských práv je podľa nich v najväčšej miere napĺňaná. Zaznamenali sme pritom jednoznačnú diferenciáciu podľa toho, akého boli vierovyznania. Kým rímskokatolíci a zástupcovia reformovanej kresťanskej cirkvi vyjadrili celkovú spokojnosť s uplatňovaním práva slobody vyznania a viery, u evanjelikov je táto spokojnosť výrazne nižšia (viac ako hodnota jedného bodu na škále).

Dôvera respondentov Maďarov vo vymenované, na Slovensku pôsobiace inštitúcie, je len čiastočná. Pritom cirkev sa respondentom Maďarom javí ako najviac dôveryhodná inštitúcia, avšak miera tejto dôveryhodnosti je len na úrovni „nadpriemernej“ dôvery. Z hľadiska identifikácie vierovyznania sú to predovšetkým členovia reformovanej kresťanskej cirkvi, ktorí prejavujú najnižšiu mieru dôvery v cirkev. Najväčšiu dôveru cirkvi ako inštitúcii deklarovali rímskokatolíci (pripomínáme však, že miera rozdielnosti odpovedí je v rozmedzí len pol bodu na škále).

Literatúra

- HOMIŠINOVÁ, Mária – VÝROST, Jozef (Eds.): *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti* (Empirická analýza dát zo sociologicko-sociálnopsychologického výskumu), Košice, Spoločenskovedný ústav SAV, 2005, CD ROM, 136 s.
- MORAVČÍKOVÁ, Michaela – CIPÁR, Miroslav: *Religiozita na Slovensku II*. Bratislava, Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2003, 110 s.
- ŠUTAJ, Štefan – HOMIŠINOVÁ, Mária – SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJOVÁ, Jana: *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po r. 1989 (Identita a politika)*. Teoretická a empirická analýza dát zo sociologicko-sociálnopsychologického a historického výskumu. Prešov, Universum, 2006, 140 s.